

EKONOMİK VE TOPLUMSAL SORUNLARI ÇÖZMEDE DİNİN ROLÜ

-The role of the religion in solving the economical and social problems-

Yrd. Doç. Dr. Ramazan HURÇ

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi A.B.D

Email: rhurc@firat.edu.tr

Özet: İnsan, özelliği nedeniyle toplumsal bir varlıktır. Kabaca bir milleti millet yapan değerlere kültür denilmektedir. Kültürün en önemli olgularından biri ise dindir. Türk milletinin mensup olduğu İslam dini, diğer dinlerden farklı olarak uhreviliğin yanında dünyevi olarak da dinamik bir özelliğe sahiptir. Toplumsal olayları önlemede ya da toplumsal iletişimi sağlamada en önemli olgunun dinsel olgu olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmamızda **ekonomik ve toplumsal sorunları çözmede** dinsel olgunun etkinliğini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed ve ekonomi, Ebu Zer el-Gıfari, İslam'da Birlik

Abstract: Human being is a social creature because of his speciality. In short we call the value as culture which consists the people. Religion is one of the most important fact of the culture. The religion the Turkish people have is the religion that has a dynamic speciality with the idea of the other word that is different from the other religions. It shouldn't be neglected that the fact of religion is the fact that prevents the social conflicts and supply the the social communication in society. In this study we are going to the effect of the religious fact to solve the economical and social problems.

Key Words: Hz. Muhammed and economy, Ebu Zer el-Gıfari, the unity in İslam

Türk toplumu değişen dünyada özellikle 1950 yılından itibaren bir arayış içerisine girdi. Ülke insanı, 1968-1980 yılları arası sağ-sol çatışmasında beş bin, 1980-1995 yılları arasında bölücülükle yapılan mücadelede ise yaklaşık 30-40 bin insanını kaybetti. Ayrıca bölücülükle yaptığı bu mücadelede Atatürk barajının iki katı ekonomik zarara uğradı. Bunlar da yetmiyormuş gibi 2000'li yıllarda enflasyon canavarı patlak verdi. Enflasyon yıllardır makul bir düzeye indirilemedi. İş yerleri bir bir kapandı. Ülkede güvensizlik had safhaya ulaştı. Yerli sermaye ya yurtdışına kaçtı, ya da paralar yastık altına kaldırıldı. İşsizlik ordusuna bir yığın işsizler ordusu daha katıldı. Türk toplumunu ayakta tutan moral değerler çöktü. 17 Ağustos Kocaeli, 12 Kasım Düzce 1999 ve 01 Mayıs 2003 Bingöl depremi ile onbinlerce insanımız öldü, binlerce kamu ve özel binalarımız yıkıldı. 2002 yılı ve sonrasında *banka*

soygunları, hırsızlık, kapkaç olayları, fidye için adam kaçıрма ve soygun nedeniyle yapılan cinayetler, etini satanlar ve benzeri olaylar kendini gösterdi. Böylece ülke ekonomik sıkıntı, toplumsal güvensizlik ve moral (ahlakî) değerlerin çöküşü ile karşı karşıya kaldı.

Her toplumun değişim sürecinde birtakım olayların olması doğaldır. Ancak bizde bu kadar uzun sürmesinin nedenleri olması gerektir. Toplumları ayakta tutan önemli dinamikler vardır. Toplumun dinamiklerinden kastımız; milleti bir organizma gibi diri tutan kültürel değerler ve özellikle İslam dinidir. Bu özellikleri kaybeden toplumlar reflekslerini kaybederler.

Mensubu bulunduğumuz dinin Peygamberi ile ashabının ekonomik anlayışları, toplumsal güveni sağlamada ve etik değerleri korumadaki rolleri bugün daha çok incelenmeye değer bulunmaktadır.

1. İSLAM PEYGAMBERİNİN EKONOMİ ANLAYIŞI

Hız Muhammed, Mekke'de baba yetimi olarak dünyaya geldi. Çocuk yaşta annesini ve koruyucusu olan dedesini kaybetti. Zengin bir aile ortamında yetişmedi. Kur'an, *seni fakir bulup zengin etmedi mi?*¹ ayeti ile bu durumu belirtti. O, amcasının yanında çobanlık ve ticaret yaparak hayata hazırlandı. Mekke'nin zengin hanımlarından Hz. Hatice ile evlendi. Kureyş'in bi'set'in 7-10. yılları arasında uyguladığı boykotta, bütün Haşimiler gibi Allah Resulü de elindeki ekonomik varlığını kaybetti.

Hız Muhammed, Medine'ye geldiğinde her hangi bir mal varlığı ve geliri bulunmamaktaydı. O, Ebu Eyyub el-Ensari'nin evinde hücre-i saadeti yapılan kadar konuk oldu. Kendisi gibi diğer muhacirler de taşınır ve taşınmaz mallarını Mekke'de bırakmışlardı. Yüz seksen altı muhacirle aynı oranda ensari kardeşleştirdi. Bu kardeşleşme hicretin yedinci yılında yapılan Hayber'in fethine kadar 6,5 yıl sürdü.

Medine'de tesis edilen İslam kardeşliği insanlık için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ensari, Resulü Ekrem'e gelerek: *Ey Allah'ın Resulü hurmalıklarımızı muhacir kardeşlerimizle aramızda paylaşır*, dediler. Allah Resulü de; *Hayır öyle olmaz, mülkiyeti verilmez. Ancak muhacirler, çalışmaya katılırlar, sularlar ve bakarlar. O zaman geliri aranızda taksim edersiniz* buyurdu.² İki taraf da bu şekilde razı oldular. Muhacirler, mülkiyet ensarinin olmak kaydıyla, onların bağ ve bahçelerine yardım ediyor ve ürünlerine yarıcı oluyorlardı.

1 93 Duha, 8.

2 ez-Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifî, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Müt. Ahmed Naim, Dördüncü Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975, X, 122.

Allah Resulü kendisi için ashabı gibi kardeş edinmedi. Ancak, varlıklı insanlar nimetlerden onu mahrum etmediler. Bazı Medineli yerliler meyve bahçelerini ona armağan ettiler. Buhari'de anlatıldığına göre hicretin hemen akabinde **Enes b. Malik'in** annesi Hz. Muhammed'e birtakım hurma ağaçları hediye etti. Allah Resulü de bunları azatlı kölesi *Üsame'nin annesi Ümmü Eymen'e* verdi. O, Hayber'in fethinden sonra bu hurma ağaçlarını diğer müslümanların yaptığı gibi Enes'in annesine geri verdi.³ Başka bir rivayette ise Hz. Muhammed'in on yıl hizmetinde bulunan Enes bu durumu şöyle anlatıyor: *İnsanlar Kurayza ve Nadiroğullarının arazileri fethedilinceye kadar Allah Resulüne hurmalık bağışında bulundular. O, bundan sonra onlardan bir daha hurmalık bağışını kabul etmedi.*⁴ Benzer bir uygulamayı da Medine'de müslüman bir Yahudi olan **Muhayrik** yapmıştır. Muhayrik, eğer bana bir şey isabet ederse (ölürsem) mallarım Allah Resulünündür diye bağışta bulundu. O, Uhud'da vefat etti. Allah Resulü de onun mallarını sadaka olarak dağıttı.⁵ Bu tür uygulamaya müslümanlar belirli bir servete kavuşuncaya kadar devam ettiler.

Ensarın muhacirlere mülkiyeti kendilerinde kalmak kaydıyla hurma bahçelerini hediye etmeleri arkadan gelen müslümanlar için iyi bir örnek olmuştur. Kültürümüzde bunu görmek mümkündür. Eskiden yabancı biri bir köye yerleştiğinde, normal olarak geçimini sağlayacak duruma gelinceye kadar, bazı hayırsever vatandaşlar bahçelerinden bir kısım ağaçların bakım ve faydalanma işini ona verirdiler. Ayrıca bir miktar arazi de verilerek o kişi bostanını eker çoluğunun çocuğunun hem başkasının bostanına girmesini önler ve hem de kendi emeğiyle geçimini temin ederdi. Bir Çin atasözünde olduğu gibi ecdadımız *balık yedirmeyi değil, balık tutmayı* öğretmiştir. Yine bir atasözümüzde; *biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar* denilmektedir. Bu vesileyle yine bazı hayırsever insanlar bağ, bahçe, bostan ve benzeri şeyleri hayrat adıyla vakfetmekteydiler. Bu hayrat bahçelerinden gelen-geçen yolcular, fakirler veya ihtiyacı olanlar bunlardan faydalanırlardı. Kültürümüzde *göz hakkı* bile göz ardı edilmemiştir. Böylece toplum arasında mükemmel bir dayanışma meydana gelmekteydi.

1.1. İslam Peygamberi'nin Gelirleri

İslam Peygamberi geçimini temin için Mekke döneminde ticaret yapmış, ayrıca eşinden, anne ve babasından birtakım mallar kalmıştı. Allah Resulüne murislerinden (miras bırakan) kalan terekeler ise şunlardı: Babasından Ümmü Eymen *adında bir cariye, beş deve, bir miktar koyun, kölesi Şakran ve bunun Salih adındaki oğlu;* annesi Amine'den *bir ev;* eşi Hatice'den de *Safa-Merve arasındaki evi ile bir miktar malı* miras olarak kalmış-

3 Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Hibe*, 34.

4 Buharî, Hibe, 1.

5 İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed (230/844), *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, Beyrut Trz, I, 501.

tı. Allah Resulü Medine'ye hicret ettiğinde Abdulmuttalib'in oğlu Akil, onun iki evine de el koyarak satmıştı.⁶ O, Medine'ye geldiğinde bu mallardan yoksun bulunmaktaydı. Böylece onun gayri menkulleri Mekke'de kalmış, diğer taşınır malları da boykot yılında harcanmıştı. Peygamberin Medine'deki gelirleri ise fey ve savaş ganimetleriydi.

1.1.1.Fey

Fey: Ganimet harici gayri müslim halktan alınan vergilerin ve arazilerin genel adıdır.⁷ Ayrıca barış yoluyla elde edilen araziler Fey kabul edilmiştir. “*Ey inananlar! Onların mallarından, Allah'ın peygamberine verdiği şeyler için siz ne at ve ne de deve sürdünüz*”⁸ Allah'ın fethedilen memleketler halkının mallarından peygamberine verdikleri fey; Allah, peygamber, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir⁹ ayetleri bu durumu ortaya koymaktadır.

Hicretin 4. yılında Beni Nadir Yahudileri Peygamberi öldürmeye niyetlendiler ve böylece Medine antlaşmasını bozdular. Bunun üzerine Hz. Muhammed onları on beş gün muhasara etti. Sonunda develerinin taşıyacağı kadar yükü Medine'den çıktılar. Hayber ve Suriye tarafına gittiler. Topraklarını, hurmalıklarını ve silahlarını Medine'de bıraktılar. Bu gelirler Hz. Muhammed'e ait kabul edildi. O da ganimetleri fakirliklerinden dolayı Medine'ye hicret eden muhacirler ile iki fakir ensar arasında taksim etti. Toprağı ve hurmalıkları ise, kendi ailesinin geçiminde kullandı. Artan miktarını savaş giderlerine harcadı. Ayrıca bu toprakların bir kısmı İktâ ve Hubs dolarak bazı kimselere verildi¹⁰.

Allah Resulü hicretin 7. yılında Hayber'i fethetti. Hayber Yahudileri Hz. Muhammed'e gelerek: *Biz bayındırlık işlerini ve hurmalıklara bakmayı biliriz, bizi yerimizde bırak dediler*¹¹. Peygamber de meyve ve hububatın yarısının müslümanlara verilmesi kaydıyla onları yerlerinde bıraktı. Vadi'l-Kura Yahudileri de Hayber gibi savaş yoluyla alındı ve aynı hükümlere tabi oldular. Aynı yıl Fedekliler Hayberlilerin başına gelenlerden korktukları için

6 Maverdî, Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve el-Velâyâtü'd-Dîniyye*, Mısır, h.1393/1973, 170-171.

7 Maverdî, Ahkâmu's-Sultaniyye, 126; Fayda, Mustafa, “Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, II,123.

8 59 Haşr, 6.

9 59 Haşr, 7.

10 Fayda, Mustafa, *Hicret Zamanında Gayr-i Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayın No: 6, İstanbul 1989, 20.

11 Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (261/875), 65-8; Belazuri, *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut 1991, 25; Fayda, Gayr-i Müslimler, 21.

topraklarının yarısı Allah Resulüne ait olmak üzere bir antlaşma yaptılar. Fedek'in yarısı Peygambere bırakıldı.

Beni Nadir ve *Fedek* barışla, Beni Kurayza, Hayber ve Vadi'l-Kura ise savaş yoluyla alınmıştır. Biri Fey, diğeri ise ganimet kabul edilerek savaşanlara taksim edilmiş ve fey gelirleri peygambere ait sayılmıştır.

1.1.2. Ganimetler

Savaş yoluyla elde edilen topraklar Enfal suresinin 41. Ayetine göre taksim edilmekteydi. "Eğer Allah'a ve kulumuz Muhammed'e indirdiğimize inanıyorsanız bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetin *beşte biri Allah'ın, Peygamberin ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır*. Allah her şeye Kadirdir."¹² Ayette ifade edildiği gibi ganimetlerden; Allah ve Resulü'ne bir pay, akrabalarına bir pay, yetimlere, yolculara ve miskinlere birer pay ayrılmaktaydı.

Hz. Muhammed savaş stratejisinde fey ve ganimet elde etmesinden ayrı olarak Mekke'nin fethinde daha farklı bir uygulama yapmıştır. O, savaşanlara ganimet almayı, kadın ve çocuklara dokunmayı yasaklamış ve genel af ilan etmiştir. Enfal suresinin "*Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: "Ganimetler Allah ve Peygambere aittir"*"¹³ ifadeleriyle bu ayet peygambere böyle bir uygulama imkanı vermiştir.

Ganimet ayetindeki *Allah ve Resulü'ne bir pay, akrabalara bir pay, yetimlere, yolculara ve miskinlere birer pay ayrılması uygulaması* Allah Resulünün vefatından sonra değişikliğe uğradı. Ebu Bekir, Ömer ve Osman beşte biri üç pay olarak taksim ettiler. Allah Resulünün ve hısımlarının payları üçe düştü. Beşte bir, geri kalan kısım üç gruba taksim edildi¹⁴.

1. 2. Hz. Muhammed'in Gelirlerini Harcama Yöntemi

Allah Resulü mala hiç değer vermezdi. Bu nedenle o, krallar gibi mal biriktirmedi. Her hanımının birer devesi vardı. Ancak, onun mal varlığı hakkında farklı bilgiler verilmektedir. İbn Sa'd'dan gelen bir rivayette ise Medine civarında meralarda otlayan 7 veya 20 devesi ve yedi keçisi vardı. Her akşam çobanı ona iki büyük kırba süt getiriyordu. Daha sonra bir ara çobanı baskına uğramış ve öldürülmüştü¹⁵ denilmektedir Böylece bu mallar da elden çıkmıştı.

12 8 Enfal, 41.

13 8 Enfal, 1.

14 Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, Çev: Ali Özek, İstanbul, 1973, 50.

15 İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 179; Celâl Yeniçeri, "Asr-ı Saadet'te Hz. Peygamber'in Şahsi Geçimi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, I, 337.

Allah Resulü vefatı hastalığında yanında bir miktar (altı, yedi ya da dokuz) altını vardı. Onların hibe edilmesini istedi. Bu arada bayıldı. Kendine geldiğinde altınları eline aldı ve hepsini sadaka olarak verdi.¹⁶ İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, Allah Resulü vefat ettiği zaman ne bir dinar, ne bir dirhem, ne bir köle ve ne de bir cariye bıraktı. Zırhını otuz ölçek arpa karşılığında bir Yahudi'nin yanında rehin bırakmıştı¹⁷ denilmektedir. Maverdî ise; onun geriye, develeri, giyim eşyası, yüzüğü, bazı aletleri, kılıç ve zırhının kaldığını kaydetmektedir.¹⁸

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Allah Resulünün fey ve ganimetlerden elde edilen gelirleri vardı. O, kendisine ait mülklerden elde ettiği gelirin yarısını ailesinin geçimine harcar, akrabalarına ve fakirlere yardımda bulunur ve onların kızlarını evlendirirdi. Nafakasından arta kalan gelirleri devlet hazinesine aktarırdı. Hayber ve Fedek arazilerini böyle değerlendirmiştir.¹⁹ Beni Nadirin malları Allah Resulüne fey olarak verilmiştir. O da bu mallardan ailesinin senelik nafakasını ayırdıktan sonra kalanını Allah yolunda harzırlık yapmak üzere hayvan ve silaha harcamıştır.²⁰

Allah Resulüne bir fey geldiğinde hemen o gün onu evliye iki, bekara bir pay vermek suretiyle dağıtırdı.²¹ Birinci halife de aynı yolu takip etti. Ancak ikinci halife kişilerin dindeki yerine göre pay verirdi.

1. 2.1. Kul Hakkını Gözetmesi

Her konuda insanlığa örnek olan Allah Resulü kul hakkında da bir ilki gerçekleştirmiştir. Vefatından önce bir defasında mescide gelerek şöyle hitap etti: *Ey insanlar! Artık aranızdan ayrılma vaktim geldi. Beni artık aranızda ve bu makamda bulamayacaksınız. Bakın, ben kimin sırtına kamçı vurmuş isem işte sırtım, gelsin vursun. Kimin malını almış isem, işte malım gelsin alsın. Her kimin namus ve şerefine dil uzattıysam işte benim namus ve şerefim gelsin ondan öcünü alsın. Her kimin malından bir şey aldıysam işte malım gelsin ondan alsın. Ben ona düşmanlık ederim diye asla çekinmesin. Çünkü bu benim yapabileceğim bir şey değildir. Şunu bilin ki benim sevdiğim kişi ben de hakkı varsa hakkını alan ya da helal eden kişidir. Böylelikle ben, nefsim rahat ve huzur içerisinde Rabbime kavuşmuş olurum dedi. Bu*

16 İbn Sa'd, Tabakat, II, 236-239.

17 Müsned, IV, 256; İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, V, 472.

18 Maverdî, *Ahkâmu's-Sultaniyye*, 171.

19 Yeniçeri, "Peygamber'in Şahsi Geçimi", I, 341.

20 Müslim, VIII, H. No: 1757.

21 Ebu Davud, İmare, 14; Kettanî, Muhammed Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, Müt. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1990, I, 297.

arada dinleyicilerden biri: *Ey Allah'ın Resulü! Benim sende üç dirhem alacağım var* dedi. Allah Resulü onun alacağını neden dolayı olduğunu sordu. O da *hatırlamıyor musun ey Allah'ın Resulü! Hani bir dilenci sana gelmişti. Sen de bana emretmiştin. Ben de ona üç dirhem vermiştim* dedi. Allah Resulü amcasının oğlu Fadl'a o adama üç dirhemi ödemesini emretti. O da ödedi.²²

1.2.2. Vakfetme

İslam tarihinde ilk vakıf Medine'de Allah Resulü tarafından hicretin 32. ayında kendisine ait yedi hurma bahçesini vakfedip gelirini ülke savunmasına ve ihtiyaç sahiplerine vermek üzere gerçekleşmiştir. Allah Resulü sağlığında malından ailesinin bir yıllık ihtiyacını karşıladıktan ve çalışanların ücretini de (Benî Nadîr, *Fedek ve Hayber* hurmalıklarında çalışan işçiler) çıkardıktan sonra gerisini vakıf olarak verir ve İslam mücahitlerini teçhiz ederdi. Bu konuda Allah Resulü: (Vefatımda) *varislerim mirasımı dirhem ve dinar olarak paylaşmaz. Bıraktığım şey* (ki hurmalıklardır. Bunun) *kadınlarının nafakasından, işçimin ücretinden geri kalanı vakıftır*²³ buyurmuştur.

1.2.3. Hediye

Allah Resulü ne zorunlu vergilerden ne de fakirlere verilmesi gereken nafîle sadakalardan hiçbir şekilde faydalanmıyordu. O, sadece hediye alıyor²⁴ ve hediye vermeyi de asla ihmal etmiyordu. Allah Resulü, Cabir b. Abdullah'tan bir deve aldı. Sonra da ona hediye etti.²⁵ Benzer bir uygulamayı da Abdullah b. Ömer'e yaptı. Ömer'den bir deve aldı ve onu geri oğlu

22 İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 255; İbn Kesir, *İslam Tarihi*, V, 399; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1985, II, 292;

23 ez-Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, VII, Hno: 1173; Mevlânâ Şiblî, *İslam Tarihi Sadru'l-İslam*, Müt. Ömer Rıza İstanbul, Amiri Matbaası, H. 1347/M.1928, VI, 64.

24 Yeniçeri, "Peygamber'in Şahsi Geçimi", I, 328. Selman-ı Farisi peygamberi teşhis ederken üç tespitte bulunuyordu. Bunlardan biri de hediye idi. Selman-ı Farisî İranlı ateşe tapan bir dihanın (toprak ağası) oğluydu. Babasının inancını beğenmeyerek Hıristiyanlık dinine girdi. Hıristiyan azizlerin tavsiyeleri üzerine sürekli hakikati kovaladı. Bu nedenle, Şam, Musul, Nusaybin ve Ammuriye (Ankara)'ya kadar geldi. Sonunda tavsiye üzerine Hicaz bölgesine gitmek için yola çıktı. Yolda esir alındı. En sonunda Bedir veya Uhud savaşı sonrasında Resulullah'ı duyarak yanına geldi. Ankara'daki rahip son peygamberin özelliklerini hediye eden yer, sadakadan yemez ve bir de iki küreği arasında nübüvvet mühürünün olduğunu söylemişti. Selman farklı zamanlarda bunları denedi ve Allah Resulünde bunları buldu ve müslüman oldu. Bkz: Ez-Ez-Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, Dördüncü Baskı, III, 17-24.

25 ez-Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, VI, H.No: 976.

Abdullah'a bağışladı.²⁶ Bir defasında fakir bir hanım Hz. Aişe'ye bir yiyecek getirmişti. Aişe, fakir olması nedeniyle o hanımın ikramını geri çevirdi. Sonradan bu durumu öğrenen Allah Resulü eşine: *Keşke onun hediyesini kabul etseydin ve karşılık olarak ona daha iyi bir şey verseydin* dedi.²⁷ Bir gün Muaviye tarafından Hz. Aişe'ye iki kese altın hediye edilmiş, Aişe de o gün akşama kadar altınların tamamını hediye olarak dağıtmış, akşam ise zeytin ekme ile iftar etmiştir.²⁸

Enes b. Malik'ten rivayet edilen bir hadiste şöyle anlatılmaktadır: Bedevinin biri Hz. Muhammed'ten bir şeyler istedi. O, iki dağ arasını dolduracak kadar ona davar verdi. Adam, ömrü boyunca görmediği bu derece bol ihsanla kabilesine döndü. Onlara: *Ey kavmim durmayın. Siz de müslüman olun. Allah'a yemin ederim ki Muhammed çok kıymetli şeyler veriyor. Fakirlikten asla korkmuyor*²⁹ dedi.

1.3. Allah Resulünün Kabul etmediği Gelirler

İslam Peygamberi zekat gelirleri ve bazı hediyeleri kabul etmemiştir. Bu ona özgü bir uygulama yöntemidir.

1.3.1. Her Hediye Kabul etmeyişi

Hediyeleşmeyi ilke edinen Allah Resulü her zaman böyle davranmamıştır. Üçüncü Akabe biatinden sonra Mekke'deki müslümanların büyük çoğunluğu Medine'ye hicret etmişlerdi. Ebu Bekir de Allah Resulünden hicret için izin istemişti. Allah Resulü: *Acele etme belki Allah senin için bir arkadaş seçer*, diyerek onu bekletti. Bunun üzerine Ebu Bekir 800 dirheme iki binek devesi satın alarak hicret edecekleri günü beklemeye başladı.³⁰ Allah Resulü hicretten önceki bir öğle vakti Ebu Bekir'in yanına gelerek ona hicrete hazır olmasını söyledi. Ebu Bekir de aylardan beri hicret için hazırladığı iki devesinden biri olan *Kasvâ'yu* ona hediye etmek istedi. Allah Resulü ona: *Ben teklif ettiğin bu deveyi ancak parasıyla alırım*³¹ diyerek bu hediyeyi kabul etmemiş ve devenin bedelini ödemiştir.

Allah Resulü ibnü'l-Lütbiyye'yi zekat memuru olarak görevlendirmişti. O, zekat gelirlerini toplayıp Peygamberin huzuruna gelerek: *İşte bunlar size, şunları da bana hediye olarak verdiler* deyince Hz. Muhammed derhal ayağa kalkarak, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: Allah'ın

²⁶ Buharî, Hibe, 18.

²⁷ Yeniçeri, "Peygamber'in Şahsi Geçimi", I, 332.

²⁸ Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, Dördüncü Baskı, V, 160.

²⁹ Müslim, Fedail, VII/74.

³⁰ İbn Kesir, İslam Tarihi, III, 270, 287.

³¹ Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çev. Zakir Kadirî Ugan-Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1992, IV, 202.

koymuş olduğu bir hükme dayanarak sizden birini zekat toplamak için görevlendiriyorum. O adam ise gelip şöyle diyor: Bu sizin, şu da bana hediye edilendir. Eğer bu adam doğruysa zekat memuru olarak görevlendirilinceye kadar annesi ve babasının evinde otursaydı, bu hediyeler ona verilir miydi? Allah'a and olsun ki sizden biri hakkı olmayan bir malı alırsa kıyamet günü Allah'a kavuştuğu zaman aldığı şeyi sırtına alıp taşıyacaktır. Şayet bu haksız aldığı şey, deve ise böğürecek, sığırsa möğürecek ve koyunsa meleyecek. Peygamber daha sonra koltuk altlarının beyazlığı gözükecek şekilde ellerini yukarı kaldırarak Allah'ım tebliğ ettim mi?³² dedi.

Benzer bir örneği de onun ashabında görmekteyiz. Hayber fethedilince toprağın işletmesi yarıcı olarak yerli halka verildi. Mahsulü taksim etmek için Allah Resulü *Abdullah b. Revaha'yı* Hayber'e gönderdi. Yahudiler Abdullah'a hediye vermek istediler. Abdullah onların hediyelerini kabul etmedi. *Allah Resulü beni, sizin mahsulünüzü taksim etmem için gönderdi. Mallarınızı alıp yemem için değil* diyerek hediyelerini geri çevirdi.³³

1.3. 2. Allah Resulünün Zekat Mallarını Almayı

Hz. Muhammed, Medine'de şehir devletini kurduktan sonra devlet başkanlığını da üstlendi. Tarihte belki de örneği bulunmayacak bir uygulama başlattı. O, devletten herhangi bir maaş almadı. Yemen halkına gönderdiği bir yazıda: *Şüphesiz ki Allah'ın Resulü, hem zenginlerinizin ve hem de fakirlerinizin koruyucusudur. Zekat ne Muhammed'in kendisine ve ne de onun aile bireylerine helal değildir. Temizlenmek gayesi ile vereceğiniz mallarınızın zekatı ancak müslümanların fakirleri içindir*³⁴ diyerek hiçbir pay almadı. Kur'an: "Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır."³⁵ "Zekatlar: Allah'tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri müslümanlığa ısındırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarf edilir."³⁶ ayetleriyle zekat mallarında muhtaçların hakkı olduğunu bildirmektedir. Bu bağlamda o, sadece vergilerin toplayıcısı idi. *Ben ancak hazinedarım* diyerek bunu ortaya koymaktaydı.³⁷ Bir ara Hz. Muhammed'in torunu *Hasan*, zekat geliri hurmadan yemek için ağzına aldığı anda Allah Resulü *ırak, ırak! Bilmiyor musun? Biz zekattan yiyemeyiz* demek suretiyle onu engellemiştir.³⁸

³² Müslim, İmaret, No: 26-29, 1463-1465.

³³ Ebu Yusuf, Kitabu'l-Harac, 95.

³⁴ Nesaî, V, 105-106; İbn Sa'd, Tabakat, IV, 40; Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer Vehb ibn Vâdih, *Târihu'l-Ya'kubî*, Beyrut 1992, Tarih, II, 65; Belazurî, Fütüh, 81.

³⁵ 51 Zariyat, 19.

³⁶ 9 Tevbe, 60. Bkz: Ebu Yusuf, Kitabu'l-Harac, 139, 205.

³⁷ Müslim, Zekat, 33.

³⁸ Buhari, Zekat, 61; Müslim, Zekat, 50.

XVIII ve XX. yüzyıla gelinceye kadar krallar ve devlet başkanları vergiyi halk adına değil, kendi adlarına toplamışlardır. Bu alanda ilk yeniliği İslam Peygamberi yaptı ve “halktan vergiyi yine halk adına toplama” esasını getirdi.³⁹

2.SAHABENİN EKONOMİ ANLAYIŞI

İslam Peygamberinin vefatından sonra hilafet makamına gelen Ebu Bekir de mal edinme hususunda son derece özverili davranmıştır. O, *hayattaki insanların yeni şeylere daha çok ihtiyacı vardır* diyerek vefatından önce şalvarını kefen olarak kullanmalarını vasiyet etmiştir. Yine o: *Şimdi evi arayın bakalım. Halife olduğum günden beri, öz malımdan başka ne bulursanız, benden sonraki halifeye gönderip teslim edin ve zimmetimi ona ibraz ettirin. Çünkü ben bunları, çalıştığım müddetçe kendime helal sayıyor ve onlarla meşru ihtiyacımı gideriyordum.*⁴⁰ Ömer’in uyarısı üzerine *-maaş olarak devlet hazinesinden şimdiye kadar toplam 6.000 dirhem para aldım. O da şu duvarın içinde duruyor ve onları Ömer kanalıyla devlet hazinesine intikal ettirin* diyerek vasiyette bulunmuştur.⁴¹ Ömer de: Halife devlet işinden başka bir işle uğraşamaz ve ona ihtiyaç olan maaşın bağlanması geleneğini Ebu Bekir başlattı. Halife öldükten sonra maaşın kesilmesi geleneği de yine ona aittir⁴² diyerek bu konuda ilklerin Ebu Bekir’in olduğunu belirtmiştir.

Allah Resulünün maddeye bakış açısı bazı sahabeler için bir hayat felsefesi olmuştur. Bunların başında ise **Ebu Zer el-Gıfarî** gelmektedir. Ebu Zer, ilk müslüman olan sahabelerdendir. Onun beşinci olarak müslüman olduğu ağırlık kazanmaktadır. Müslüman olduktan sonra kendi beldesine gitti. Hendek gazvesinden sonra Medine’ye hicret etti. Medine’de Allah Resulüyle hep beraber oldu. Ebu Bekir’in vefatından sonra Şam’a gitti. Orada yaşamaya başladı.

Ebu Zer’in idarî ve malî işlerde farklı içtihatları vardı. Mesela iki dirheme, iki dinara bir kişinin sahip olmasını Kur’an’da zemmedilen *kenz* (mal biriktirme) cümlesinden sayardı. Bu yönüyle hazineden kendisine verilen dört yüz dinar hissesini aldığı gün hepsini fakir fukaraya dağıtırdı. Malı ihtiyaç zamanı için muhafaza etmezdi. Bana aziz dostum: *Çıkmıyıp ağzı bağlanan her altın, gümüş birer ateş parçasıdır. O –Allah rızası için muhtaçlara*

39 Yeriçeri, “Peygamber’in Şahsi Geçimi”, I, 328.

40 Şakir, Mahmud, *Hiz. Adem’den Bugüne İslam Tarihi*, Çev: Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, İstanbul 1993, II, 311.

41 Şakir, İslam Tarihi, II, 311-312, Heyet, “Hulafa-i Raşidin Devri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, II, 61.

42 Şakir, İslam Tarihi, II, 314; Heyet, *Büyük İslam Tarihi*, II, 62.

verilinceye kadar- sahibini yakar⁴³ diyerek Hz. Peygamberin hadisini örnek gösterirdi.

O, Şam emiri Muaviye ile Tevbe Suresinin 34. Ayetinin yorumunda ihtilafa düştü. “*Ey inananlar! Hahamlar ve rahiplerin çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler. Allah yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı azabı müjdele*”⁴⁴ ayetinin Muaviye ehli kitap hakkında indiğini söylerken, Ebu Zer ise, hem onlar hem de bizim hakkımızda indi demekteydi. Bu yorum farklılığı neticesinde Muaviye, Ebu Zer’i zenginliğe karşı çıkmak ve halk arasında fesat çıkarmakla itham etmişti. Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz’e göre ise, mal sahibi olup ta zekatını verenlerin Ebu Zer’in saydığının dışına çıktığını bildirmiştir.⁴⁵

Ebu Zer’in bu tutumu halife Osman döneminde fakir ve siyasal yönetime karşı olanları bir araya getirdi. Muaviye bu durumu halifeye bildirdi. Bunun üzerine Osman, Ebu Zer’i Medine’ye getirdi. Medine’de halife tarafından sorguya çekildi. Ayrıca halife: “*Ey Ebu Zer, mal Allah’ın malıdır, zengin malıdır, demek gerekmez. Ben insanları mal kazanmaya teşvik ediyorum. Çalışmaya iktisat etmeye çağırıyorum ve onları zahitlikten men ediyorum*” şeklinde görüşünü de açıkladı. Sonunda Ebu Zer’i bu tutumundan dolayı azarladı ve ona birkaç koyun ve deve vererek Rebeze’ye sürdü.⁴⁶ O, hicretin 32. Yılında Rebeze’de vefat etti.

Abdurrahman b. Avf öldüğü zaman 100 at, 3 000 koyun ve dört dul eş bırakmıştı. Eşlerinden her birine terekenin sekizde birinin dörtte biri verildi. Bu da 80 000 dinar ediyordu.⁴⁷ Toplam serveti 2 560 000 dinardı. Onun serveti hakkında dedikodu yapıldı. *Bu servet Abdurrahman b. Avf hakkında iyi değil* dediler. Bunu duyan Ka’b:

Şaşılacak şey, Abdurrahman helalinden kazandı, helalinden harcadı, ve helalinden bıraktı, dedi. Bunu duyan Ebu Zer Ka’b’a gitmek üzere evinden hiddetle çıktı. Yolda bir devenin alt çene kemiğini buldu. Ebu Zer’in bu şekilde kendisine geldiğini duyan Ka’b, korkusundan halifeye sığındı. Arkasından Ebu Zer, Osman b. Affan’ın evine geldi. Ebu Zer:

43 ez-Zebidî, Tecriid-i Sarih, IX, 242.

44 9 Tevbe, 40.

45 ez-Zebidî, Tecriid-i Sarih, 3. Baskı, V, 27, 34.

46 et-Taberi, Ebî Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Târihu’t-Taberi*, Beyrut 1988, II, 715; İbn Kesîr, İslam Tarihi, VII, 272; Zebidî, IX, 242; Hizmetli, Sabri, “Tarihi rivayetlere göre Osman’ın öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1985, C. XXVII, 164; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Et-kileri*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1992, 172.

47 İbn Kesir, İslam Tarihi, VII, 271.

Ey Yahudi çocuğu! Sen Abdurrahman'ın servetinden Abdurrahman'a zarar gelmediğini söylüyorsun. Halbuki bir gün Resulü Ekrem ile Uhud'a doğru gezintiye çıkmıştık.O:

Ey Ebu Zer diye seslendi. Ben de:

Anam babam sana feda olsun buyur ey Allah'ın Resulü dedim. O:

Serveti çok olanlar, ancak sağına, soluna, önüne arkasına hayır yapanlar müstesnadır. Ki bunlar da az kimselerdir buyurdu. Ebu Zer devamla *“bizzat Resulü Ekrem böyle buyururken, sen ey Yahudi çocuğu, Abdurrahman'a bıraktığı servetten “ona ne var!” diyorsun. Sen ve senin gibiler yalancılardır⁴⁸ diyerek tepkisini gösterdi.*

Ebu Zer'in bu görüşü çağımızda bir takım insanlar tarafından ekonomi anlayışı olarak benimsenmektedir. Ebu Zer'in malı elde biriktirmeye tamamıyla karşı çıkması belki bir tefrit olarak değerlendirilebilir. Ancak günümüzde bazı insanların haksız mal kazancı ve aşırı mal tamahları ise ifrat derecesine ulaşmıştır. İşte bu haksız kazanç ve fakirin hakkı olan payların verilmemesi bizim gibi bir ülkeyi kem komşuya muhtaç eder hale getirmiştir. Hz. Peygamber, *Haksız mal biriktiren haris daima yiyen, bir türlü doymak bilmeyen obur gibidir. Bu mal da kıyamet gününde sahibi aleyhinde tanıklık edecektir⁴⁹* demektedir.

Sahabe servet edindiği gibi dağıtmasını da bilmıştır. Anlatıldığına göre Abdurrahman b. Avf'ın Yemen'den bir ticaret kervanı Medine'ye geldiğinde bir kargaşa meydana geldi. Hz. Aişe:

Bu nedir? diye sorunca,

Abdurrahman b.Avf'ın ticaret kervanı geldi dediler. Bunun üzerine Aişe.

Resulü Ekrem doğru söyledi. Bunu duyan Abdurrahman b.Avf Aişe'ye:

Resulü Ekrem ne buyurdu diye sordu. Aişe:

Muhacir ve müslüman fakirlerin koşa koşa,Abdurrahman b.Avf'ın ise onlarla birlikte emekleyerek cennete girdiğini gördüm,dedi.

Bunu duyan Abdurrahman b. Avf ticaret kfilesini, eşya ve develeri ve hatta oradaki köleleri ile birlikte azad etti. Hepsini Allah rızası için verdi ve *“inşallah bunlarla koşarak cennete girerim” dedi.⁵⁰* Bu örneklerde görüldüğü gibi zenginlik onlar için amaç değil, araçtı.

Hicretin 9. yılı M.630'da Hz. Muhammed, Bizans'ın üzerine 30.000 kişilik bir ordu hazırladı. Ordunun maddi yönden paraya çok ihtiyacı vardı. Bu nedenle genel yardım kampanyası başlatıldı. Herkes kendi gücü nispetin-

48 İmam Gazali, *İhya-u Ulumiddin*, Tercüme eden: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1975, III, 584-585.

49 ez-Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, V, 249.

50 İbn Kesir, *İslam Tarihi*, VII, 270; Gazali, *İhya*, III, 585.

de kampanyaya katılırken **Ebu Bekir** bütün mal varlığı olan 4.000 dinarını bağışladı. Allah Resulü: *Peki ailen için bir şey bıraktın mı?* diye sorunca: “Onlara Allah’ı ve Resulü’nü bıraktım cevabını verdi.⁵¹ Bu özellik Ebu Bekir’e ait bir özveriydi.

Bu kampanyada şimdiye kadar örneği görülmemiş bir infakı da **Osman** b. Affan yaptı. Osman, 300 deve, 50 at ve 10.000 dinar para yardımında bulundu.⁵² Allah Resulü onun bu cömert davranışından sonra; *Allah’ım Osman’dan razı ol. Ben ondan hoşnudum* diye memnuniyetini bildirdi⁵³.

Ebu Bekir devrinde büyük bir kıtlık yaşanmıştı. Halk halifeye müracaat ederek: “*Ey Allah Resulünün halifesi! Ne yağmur yağıyor, ne toprak yeşeriyor. Halk açlıktan ölüm endişesi içindedir. Ne düşünüyorsun?*” dediler. O da: “*Gidin biraz bekleyin, ümit ediyorum ki Allah size kapı açacaktır*” diyerek bir yandan vatandaşları teskin ederken diğer yandan hummalı bir çalışmayla yardım arayışlarına girdi. O gün akşama doğru Osman’ın Şam’dan dönen kervanının geleceği haberi geldi. Halk sevinç içindeydi. Kervan yaklaşınca herkes seyre çıktı. Kervan bin adet yüklü deveden oluşuyordu. Develerin yükleri ise; *buğday, zeytinyağı ve kuru üzüm*dü. Kervan yükleri indirilince Medineli tüccarlar Osman’ın yanına geldiler. Osman onlara: “*Ne istiyorsunuz*” dedi. Onlar ise: “*Niçin geldiğimizi biliyorsun, şu malını çabuk bize sat da gidelim. Bak, halk aç ve perişan bekliyor*” dediler. “*Peki ne kadar kâr vereceksiniz.*” Tüccarlar: “*Ölçü başına bir veya iki dirhem veririz*” dediler. Osman: “*Bundan daha fazlasını veren var*” diye itiraz edince; “*Peki dört dirhem verelim*” diye pazarlığa başladılar. Osman bu defa: “*Bundan daha fazlasını veren var*” dedi. Tüccarlar: “*Beş dirhem verelim yetmez mi*” deyince Osman: “*Hayır daha fazlasını veren var*” diye diretti. Buna hayret eden tüccar takımı: “*Ey Amr’ın babası! Medine’de bizden başka tüccar yok. Bizden önce de başka birileri buraya gelmediğine göre sana bundan daha fazla kâr veren kim olabilir*” dediler. Bunun üzerine Osman: “*Allah her dirheme karşılık bana on mislini vermiştir. Siz bu kadarını verebilir misiniz*” diye sorunca: “*Elbet hayır*” dediler. Bunun üzerine Osman tüccarlara: “*Bakınız, Allah şahidimdir, bu kervanın yükünün tamamını -sırf Allah rızası için- perişan durumdaki insanlara ve müslümanların fakir fukarasına sadaka olarak dağıtmaya niyet etmiş bulunuyorum*”⁵⁴ diyerek bin develik ticaret malının tamamını sadaka olarak vermiştir.

51 İbn Kesir, İslam Tarihi, V, 64; Şakir, İslam Tarihi II, 126.

52 Şemsüddin Ahmet Efendi, *Dört Büyük Halife*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976, 181; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi*, Mütercimler: Yiğit, İsmail-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, I,336; Heyet, *Büyük İslam Tarihi*, II,194.

53 İbn Kesir, İslam Tarihi, V, 64, VII, 328; Şakir, İslam Tarihi, II, 126.

54 Şakir, İslam Tarihi, II, 495-497.

İnsan yaratılışı itibariyle mal biriktirmeye temayüllüdür. Allah Resulü bu durumu şu sözleriyle ortaya koymaktadır: Adem oğluna bir dere dolusu altın verilse ikincisini ister, ikinci bir dere dolusu verilse üçüncüsünü ister. Adem oğlunun aç gönlünü ancak toprak kapatır⁵⁵ demektedir. Fakat onun terbiyesinden geçen sahabe ondan gördüklerini hayat felsefesi olarak benimsemiştir. Çünkü o; *helal de bellidir, haram da bellidir. İkisi arasında şüpheli şeyler vardır. Kim bunlardan kendini korursa dinini ve ırzını korumuş olur* diyerek konunun önemini belirtmiştir. Başka bir hadislerinde ise; *Hayatım kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, sizden birinizin ipini alarak dağdan odun toplayıp satması, bir kimseye gelip de sadaka istemesinden daha hayırlıdır*⁵⁶ diyordu.

*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiye.*⁵⁷ Sahabe bu ayetin ışığı doğrultusunda **haram kazancı** yemekten ateşten kaçır gibi kaçardı. Ebu Bekir yemeğini hazırlayan kölesine her zaman malzemeleri nereden temin ettiğini sorardı. Bir defasında bunu sormayı unuttu. Lokma ağzındayken bu yemeğin malzemelerini nasıl temin ettiğini öğrendi. Kölesi müslüman olmadan önce meşru olmayan bir alacağının olduğunu ve o parayla bu yemeği hazırladığını söyledi. Bu arada Ebu Bekir parmağını boğazına koyarak istifrağ etti. Arkasından mideme gidenden sana sığınırım diyerek haramdan ne kadar kaçtığını göstermesi açısından bu olay son derece önemli olan bir ibret göstergesidir⁵⁸.

2.1.Devlet Malını Koruma

Kamuya ait olan mal hiçbir toleransa tabi tutulmadan gereği yapılırdı. Ömer, sorumluluğunda bulunan devletin malını korumada her zaman ölçülü ve tavizsiz davranmıştır. Ebu Süfyan'ın eşi Hint b. Utbe, ticaret yapmak için Ömer'den 4.000 dirhem borç istemiş ve istediği parayı almıştır. Fakat ticaretten zarar ettiğini bildirerek aldığı parayı ödemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Ömer: *"Eğer verdiğim para kendimin olsaydı, onu sana bağışlar istemekten vazgeçerdim. Ancak verdiğim para müslümanların malı, yani beytülmaldendir.Bu alış-veriş akdinden Ebu Süfyan hariç tutulamaz"* diyerek onu huzuruna getirtti. Ebu Süfyan'ı eşi Hind'in hazineden aldığı parayı ödinceye kadar onu hapiste tuttu.⁵⁹ Böylece o, kamunun hakkı olan bir malı müflis tüccara yedirtmemiştir. Devletin malını, kendi malından daha çok

55 Ez-Zebidi, Tecrid-i Sarih, XII, 184; XII, H.No: 2025.

56 Ez-Zebidi, Tecrid-i Sarih, V, H.No: 731.

57 2 Bakara, 172.

58 İmam Gazali, İhya, II, 238.

59 Hasan İbrahim, İslam Tarihi, I, 317.

korumuştur. Valilere “Bu servet sana nereden geldi” diye hesaba çeken ilk kişi Ömer b. Hattab’tır.⁶⁰

Emevi halifelerinden Ömer b. Abdulaziz halife olduğunda devletin malından haksız kazanç elde edilen malın ödemesini önce ailesinden başladı. Kayın biraderi *Velid*’in kendisine hediye etmiş olduğu çok kıymetli yüzüğünü parmağından çıkararak: **“Bu benim hakkım değildir. Bunlar müminlerin malları gasp edilerek, Ümeyye oğullarının devlet hazinesinden aldığı mallardır”** diyerek hazineye iade etti. Bunun gibi eşi Fatıma’ya: *“Bu mücevherlerde senin hakkın yoktur. Bundan böyle beraber olmamızı arzu ediyorsan, bunları derhal hazineye iade et. Ya bunları hazineye bırakırdın, ya da benden uzak olursun!”* dedi. Bunun üzerine Fatıma, bir kadın için son derece önem taşıyan mücevherlerini çıkarıp: *“Seni bunlara tercih ederim”* diyerek hazineye iade etmiştir.⁶¹ Ayrıca II. Ömer, halifeye ait atları ve bakıcılarını dağıtıp özel atına binerek devlet işlerini görmüştür.

Ömer, müslümanların bol servete kavuşmasının aralarında ihtilafa neden olacağını görmüş ve bu nedenle sağlığında muhacirlerin Medine’den ayrılmalarına izin vermemiştir. İran kentlerinden Celüla’dan elde edilen ganimetler Ömer’e getirilmişti. O, ganimet mallarını görünce ağlamaya başlar. **Abdurrahman b. Avf** ona: *“Ey müminlerin emiri, niçin ağlıyorsun? Allah’a yemin ederim ki bu şükredilmesi gereken bir durumdur”* deyince Ömer: *“Allah’a yemin ederim ki, ben bunun için ağlamadım. Yine Allah’a yemin ederim ki, Allah; bu malları bir millete verirse o millet de mutlaka birbirlerini çekememeye başlarlar da Allah, azabını onların üzerine mutlaka bırakır”*⁶² dedi ve sonra ganimet mallarını paylaştırdı.

3. TOPLUMSAL BİRLİĞİN SAĞLANMASI

İslam peygamberi Medine’de ilk iş olarak yıllardır ayrı kulvarlarda yarışan insanları *İslam kardeşliği*⁶³ adı altında birleştirdi. O, birinin derdini herkesin derdi kabul ederek maddi sıkıntı içinde bulunanları *sosyal sigorta*

60 Et-Temavî, Süleyman Muhammed, *Hz. Ömer el-Faruk ve Modern Sistemler (Mukayeseli Etüt)*, Müt: Muhammed Vesim Taylan (Farûkî), Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1993, 89.

61 Mevlüt Koyuncu, *II. Hz. Ömer (Ömer b. Abdülaziz)*, Boğaziçi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1996, 43. II. Ömer’den sonra halife olan II. Yezid, kız kardeşinin mücevherlerini hazineden geri vermek istemiş, Fatıma kocasına hürmetinden geri almamıştır.

62 İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi*, II, 478; İbn Kesîr, *İslam Tarihi*, VII, 118; Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Harac*, 89.

63 49 Hucurat, 10.

sandığı kurup ihtiyaçlarını giderdi.⁶⁴ İslam kültür ve medeniyetini ebedileştirecek olan bilimin temelini *Ashab-ı Suffe* denilen bir okulla attı. Toplumu bilimle aydınlatma yoluna gitti ve *yeni bir medeniyetin temelleri dar bir sokakta atılmaya başlandı*. Yaptığı sözleşme ile bunu perçinledi. Medine sözleşmesinde *Kureyşli ve Yesribli müminleri bir ümmet (camia) haline getirdiği* (Mad.2) gibi *Yahudiler ile müminleri de birlikte bir ümmet (camia) kabul etti*.⁶⁵ Burada ümmet, topluluk anlamına kullanılmaktadır. Medine şehir devletini oluşturan Yahudi ve Müslümanlar bir ümmet (halk, topluluk) olarak değerlendirilmiştir. O, anasayada *Yahudiler, müminlerle birlikte bir ümmet (camia) kabul edildi* derken modern anlamda bir yönetimi oluşturmuştur.

İslam Peygamberi bütün müminleri merhamette, sevgide, iyilik ve âtîfette bir vücut gibi düşünmüş, rahatsız olan yerlere öncelik tanımıştır.⁶⁶ Ailesini, hiçbir zaman ihtiyaç sahiplerine tercih etmemiştir. Aksine ihtiyacı olanları ailesine tercih etmiştir. Bir defasında ganimet malı gelmişti. Kızı **Fatıma**, el değirmeninde un çekmekten ellerinin nasırlaştığını öne sürerek, bir gün babasından bir hizmetçi köle istemişti. Allah Resulü kızının bu isteğini geri çevirerek, ona yatağına yorgun giderken 33'er defa tespih çekmesinin bu isteğinden daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Yine o: *Suffadaki insanların aç bırakarak sizin isteğinizi yerine getiremem, parayı onlara harcayacağım*⁶⁷ diyerek kızının isteğini geri çevirmiştir.

O, haksızlığa hiç tahammül etmezdi. Mekke'nin fethi gününde bir kadının **hırsızlık** yaptı. Kadın (cezalandırılacağı endişesiyle) korkuya kapıldı. Allah Resulü katında kadına tavassutçu olması için Üsame b. Zeyd'e gidip ricada bulundular.

Üsame gidip şefaatçi olduğunda Allah Resulü'nün yüzünün rengi değişti ve şöyle dedi:

Allah'ın hadlerinden bir had hususunda mı benimle konuşuyorsun?

Üsame:

Ey Allah Resulü, günahımın affedilmesi için mağfiret dile diyerek mahcubiyetini ifade etti.

Akşam olunca Allah Resulü kalkıp insanlara hitap etti. Bu konuşmada Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi:

64 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul, 1993, I, 183; Ecer, A. Vehbi, *İslam Tarihi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 22, Kayseri, 1991, 141.

65 Bkz, Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, Anayasa Mad: 2 ve 25.

66 Ez-Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, XII, H.No: 1976.

67 Buhari, *Cihad*, 205.

Sizden önceki insanlar sırf şu yüzden helak oldular: Onların arasında şerefli biri hırsızlık yaptığı zaman, onu cezasız bırakırlardı. Onların arasında güçsüz biri hırsızlık yaptığında, ona haddi tatbik ederlerdi (ceza verirlerdi). Muhammed'in nefsi elinde bulunan Zata yemin ederim ki, eğer Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık yaparsa muhakkak ki onun da elini keserim.

Allah Resulü daha sonra hırsızlık yapan o kadının elinin kesilmesini emretti. Eli kesildi. Sonra o kadın tevbe etti.⁶⁸

Allah Resulü halka doğal davranırdı. Medine döneminde birisi onun huzuruna gelerek titremeye başlar. Allah Resulü ona: *Rahat ol, ben bir melek (yahut melik) değilim. Ben ancak kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum*⁶⁹ diyerek adamı teskin etmiştir.

Hız. Peygamber beraber yaşamayı bir gemide bulunan yolculara benzetmektedir. "Allah'ın hudutlarında duran ve onu aşan kimselerin meselesi, aralarında kura çekmek suretiyle bir kısmı alta, diğer kısmı üste düşen geminin yolcuları gibidir. Alttaki olanlar susadıkları zamanda üsttekilerden su isterlerdi. ki: Eğer geminin biraz altını delersek ihtiyacımız kadar buradan su alabilir, böylece üzerimizdekilere hiç eziyet vermeyiz. Eğer onları kendi hallerine bırakırsanız ve onlarda dilediklerini yaparsa helak olurlar. Eğer ellerinden tutar kurtarırsanız bütün gemidekiler kurtulur."⁷⁰

İslam'ın yayılması döneminde Hıristiyan olan *Adiy b. Hatim* diye bir kabile başkanı vardı. Adiy kavminin elde ettiği ganimetin ¼'nü alırdı. Allah Resulünü hiç sevmezdi. Ama ondan da son derece korkmaktaydı. Bir gün uşağına; "Benim için iyi koşan erkek develerden hazırla ve onları bana yakın yerde beklet. Muhammed'e ait bir ordu birliğinin buraya yaklaştığını haber alırsan bana bildir" diye tembih etmişti. Bir sabah uşağı müslüman askerlerin oraya yaklaştığını bildirdi. Adiy, ailesini hazır bulundurduğu develerine bindirerek Şam'da bulunan dindaşlarına gitti. O bu kaçışta kız kardeşini müslüman askerlere esir vermekten kurtaramamıştı.

Adiy'in kız kardeşi diğer esirlerle beraber Allah Resulüne geldi. Allah Resulü bunlara son derece iyi davrandı. Kadın, babasının öldüğünü ve erkek kardeşinin de kendisini terk ettiğini Allah Resulüne söyledi. Daha sonra kardeşine kavuşmak için izin istedi. Allah Resulü de onun bu isteğini kabul etti ve ona güvenilir bir kafilenin gelmesini beklemesini söyledi. Daha sonra

68 İbn Kesir, İslam Tarihi, IV, 532,533; Ceziri, Abdurrahman, *İslam Fıkhı*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, VI, 2853 (geniş bilgi için bkz. Ceziri, İslam Fıkhı, VI, 2853,2854, 2855, 2856, 2857); Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi Medine Devri*, Şamil Yayınları, İstanbul 1981, VIII, 348; İbn Sa'd, Tabakat, VIII, 263, Ebu Yusuf, Kitabu'l-Harac, 244.

69 İbn Sa'd, Tabakat, I, 5.

70 Kutup, Seyyit, *İslamda Sosyal Adalet*, Çevirenler: Yaşar Tunagür-M. Adnan Mansur, 4. Baskı, İstanbul 1971, 94.

beklenen kafilere geldi ve kadına giyecek, binecek ve yol azığını vererek kardeşine gönderdi. Adiy kız kardeşini karşıladı ve ondan sitem dolu sözler işitti. Kadın kardeşi Adiy'e; "Hemen onun yanına gitmeni istiyorum. Eğer adam peygamber ise ona önce giden için fazilet vardır. Eğer bir melik ise zillete düşmeyeceksin" dedi.

Adiy bundan sonra Medine'ye geldi ve Allah Resulü onu evinde misafir etti. Aralarında şöyle bir konuşma geçti: *Kavmin içinde ganimetin dörtte birini alan sen değil misin?*, dedi. O:

Evet, dedi.

Allah Resulü:

İşte bu, senin dininde senin için helal değildir, dedi. Adiy:

Evet vallahi! dedi.

Allah Resulü:

Belki de seni İslam'a girmekten men eden şey, müslümanların ihtiyaç içinde bulunmaları değil mi? *Allah'a and olsun ki yakında mal onların arasında çoğalır, hatta onu alacak kimse bulunmaz olur*. Belki de seni işte ona girmekten ancak onların düşmanlarının çok olduğunu görmekten men ediyor. *Vallahi umulur ki kadın Ninova (Musul)'dan binek devesi üzerinde çıkar ve korkusuzca işte bu beyti ziyaret eder*. Belki de seni ancak bu dine girmekten mülkü, (sultanı=idareyi) onların dışında görmüş olman uzaklaştırıyor. *Allah'a yemin ederim, umulur ki Babil topraklarında beyaz sarayların fethedilmiş olduğunu işiteceksin*" der⁷¹. Bunun üzerine Adiy Müslüman olur. Adiy sonraki durumu şöyle anlatıyor: İkisi geçmiştir, üçüncüsü kalmıştır. Babil topraklarında beyaz köşklere fethedilmiş olarak gördüm. Ninova'dan binek devesine binip Beyte hacca korkusuzca gelen kadını gördüm. Allah'a yemin ederim ki elbette üçüncüsü de olacaktır. Elbette mal çoğalacak ve onu alacak kimse de bulunmayacaktır.⁷¹

3.1.Elçilere iyi davranma

Allah Resulü elçileri mescit veya çadırda karşıladı. Taif elçilerini bir çadır kurdurarak orada karşılarken Hıristiyan Necranlıları ise mescitte kabul etmiştir. Elçilere her zaman iyi davranmıştır. Çünkü elçiye zeval olmaz. Allah resulü vefat etmeden önce yaptığı vasiyetlerden biri de şöyleydi. *Elçilere ve heyetlere nasıl ben izin verip hediyeler ikram⁷² ettimse siz de benim gibi hediyeler vermek suretiyle hürmet gösteriniz* buyurdu.⁷³

71 İbn Hişam, Muhammed Abdulmelik (218/833), *İslam Tarihi Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, Müt., Hasan Ege, Kahraman yayınları, İstanbul 1994, IV, 313-315.

72 Kettanî, Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat, I, 273.

73 Buhari, Cihad, 175-176; Buhari, Cizye,6; Müslim,Vasiyet,20; Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî (ö. 275/888), *Sünen*, Çağ Yayınları, İstanbul 1981, İmaret, 28; Ez-Zebidî, Tecrid-i Sarih, XII, H.no: 1275.

Kayser'in Maan valisi Ferve b. Amr Allah Resulüne bir elçi gönderdi. Elçi, Allah Resulüne Ferve'nin hediyesini ve müslüman olduğu haberini getirdi. Allah Resulü hediye kabul etti ve elçiye 500 dirhem hediye verdi.⁷⁴

Allah Resulü Hudeybiye barış antlaşmasından sonra Amr b. Ümeyye ed-Demri'yi acve hurması ile Ebu Süfyan'a göndermiş, ondan da işlenmiş bir deri istemiş ve o da Hz. Muhammed'e istenen hediye göndermiştir.⁷⁵

Onun bu uygulamaları sonucunda İslam Devleti, küçük bir şehir devletinden 15 km x 15 km= 225 km²'den başlamış, günde ortalama bir hesapla 274 mil karelik bir süratle genişlemiştir. On sene süren fiili bir siyasi faaliyetten sonra son nefesini verdiği sırada o, iki milyon km²'e yaklaşan bir sahada kurulu bir devlet idare etmekteydi. Avrupa büyüklüğünde ve üzerinde o zaman on binlerce insanın yaşadığı bu geniş alan, harp meydanlarında düşman ordu saflarında ölen yaklaşık 250 insana mukabil fethedilmiştir. On senelik bu zaman sonunda müslümanların kaybı ise ortalama ayda bir şehid olarak hesaplanabilir. İnsan kanına verilen bu değer ve hürmetin bir eşine daha, insanlık tarihinde rastlanamaz.⁷⁶

3.2. Halifelerin Örnek Davranışları

Allah Resulünün halka eşit yaklaşımının diğer yöneticiler tarafından da yapıldığını görmek mümkündür. **Ömer**, yasalara kendi ailesinin diğerlerinden daha önce uymasını isterdi. Bir yasaklama yaptığı zaman aile halkını çağırır ve onlara şöyle derdi: "*Bakin ben halka falan ve filan şeyi yasaklamış bulunuyorum. Onlar, sizi akbaların leşi gözetmesi gibi gözetmektedirler. Siz eğer yasağı çiğneyecek olursanız, onlar da çiğnerler. Yok saygı gösterirseniz onlar da saygı gösterirler. Bakınız Allah'a yemin ediyorum, bir gün içinizden birini yasakladığımı, çiğnemiş olarak getirecek olurlarsa, sırf bana olan yakınlığımdan sebep başkalarının hak ettiği cezanın iki katıyla onu cezalandırırım. Şimdi isteyen suç işlemeyi göze alsın, isteyen de terbiyesiyle otursun.*"⁷⁷

Muğîre b. Şu'be: *Oğlun Abdullah'ı seçmeni tavsiye ederim dedi. Bunun üzerine Ömer hiddetlenerek: Allah canını alsın! Bu sözünle Allah rızasını murat etmedin! Bizim, sizin işlerinizde gözümüz yok, aile efradından birisini bu işe teşvik etmek istemedim*⁷⁸ diye cevap vermiştir. İnsan fitratında kendi yakınlarını koruma ve değerlendirme varken o, bunu aşmasını bilmiş ve akrabalarına yönetimde suiistimallilerine fırsat vermemiştir.

74 İbn Sa'd, Tabakat, I, 262; Kettanî, Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat, I, 276.

75 Kettanî, Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat, I, 273.

76 Hamidullah, Muhammed, Hz. Muhammed'in Savaşları, Çev: Salih Tuğ, İkinci Baskı 45, İstanbul, 1972, 20.

77 Şakir, İslam Tarihi, II, 522.

78 Hasan İbrahim, İslam Tarihi, I, 325.

Suriye’de bulunan Gassanilerin başkanı müslüman olduktan sonra Mekke’ye gelmişti. Tavaf esnasında adamın birisi Cebele’nin örtüsüne basmış, Cebele de birden hiddetlenerek adama bir tokat vurmuştu. Adam zulme uğrayınca derhal halife Ömer’in huzuruna çıkarak durumu izah etti. Ömer Cebele’yi buldurup hemen kisası uygulamak istedi. Cebele buna itiraz etti. Ömer ona: “Ektiğini biçtin” dedi. Bunun üzerine Cebele hayretle: “Bir kabile reisine tokat atan birinin cezası idamdır” deyince de halife ona şu cevabı verdi: “Cahiliye devrinde durum söylediğin gibiydi. Fakat İslam, insanlar arasındaki sosyal farklılıkları kökünden söküp attı” dedi. Cebele itirazına devam ederek, “Eğer İslam, bizim gibi asil kimselerle alelâde halktan biri arasında hiçbir fark gözetmiyorsa, ben böyle bir dinden vazgeçerim” diye cevap verdi. Cebele daha sonra irtidat ederek gizlice Doğu Roma’ya iltica etti.⁷⁹

Mevaliden bir adam Kureyş’ten birinin kız kardeşiyle evlenmek istedi. Kadına mehir olarak bol miktarda para vermeyi vadetti. Fakat Kureyşli kız kardeşini onunla evlendirmek istemedi. Haber halife Ömer’e ulaştı. Ömer:

Kız kardeşini onunla evlendirmekten alıkoyan şey nedir? O iyi bir insandır ve kardeşine ödeyeceği mehir de yeterlidir. Kureyşli şu cevabı verdi:

Ey müminlerin emiri, bizim soyumuz, sopumuz bellidir. İtibarımız yerindedir. O, kardeşimin dengi değildir. Bunun üzerine Ömer şöyle konuştu:

O, dünya ve ahiret saygınlığı ile sana gelmiştir. *Dünyada saygınlık mal, ahirette ise takvadır*. Eğer kız kardeşin razı ise adamlarla evlendir.

Kureyşli kız kardeşine sordu, razı olduğunu öğrenince o adamlarla evlendirdi.⁸⁰

Divan teşkilatını oluşturduğunda kendisinden önceki halifeden farklı bir uygulama yaptı. O da kişilerin dindeki yeri idi. Ömer, insanlara mallarından ve sosyal statülerinden dolayı insanlara değer vermezdi. Bazı durumlarda ihtiyaç sahibi birini bulduğunda onu İslam’a ilk girenlere tercih ederdi. Onun nezdinde sınıfsal bir sistem yoktu. Adiy b. Hatim et-Tai hakkında şu olay anlatılmaktadır. Adiy Hıristiyanken Peygambere gelerek müslüman oldu ve Ebu Bekir döneminde de isyan hareketlerinde bulunmadı. Ömer’in halifeliliği döneminde halkından ve yakınlarından bir grupla Ömer’e geldi. Ömer herkese ödenek veriyor, ona vermiyordu. Adiy ödenek için birkaç kez halifenin huzuruna çıktysa da istediğini alamadı. Bunun üzerine Adiy şu soruyu Ömer’e sordu:

Ey müminlerin emiri! Beni tanıyor musun? Ömer gülerek:

Vallahi seni tanıyorum. Onlar küfre saptıklarında sen inandın. Onların yüzlerini çevirip arkalarını döndüklerinde sen müslümanların yardımına

⁷⁹ Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, IV, 117.

⁸⁰ Et-Temmavî, Hz. Ömer ve Modern Sistemler, 392.

koştun. Onlar iki yüzlülük yaptıklarında sen vefalı davrandın. Onlar inkarda bulduklarında sen tasdik ettin. Allah Resulü ve sahabelerinin yüzlerini ilk güldüren sadaka (zekat), Tai'nin sadakasıdır. sadakayı sen Allah Resulüne getirmiştin dedi.

Bunun üzerine Tai, Ömer'den özür diledi. Ömer konuşmasına şöyle devam etti. *Onlara ödenek ödememin sebebi içinde buldukları şiddetli ihtiyaçtır. Aşiretlerin ileri gelenleri olmalarına rağmen neredeyse açlıktan ölecekler.* Adiy: Durum böyle olduktan sonra benim birşey söylemem gerekmez, dedi.⁸¹

Bir gün **Ali b. Ebî Talib**'e biri Arap, diğeri ise Arap olmayan onun azatlı cariyesi iki kadın başvurarak yiyecek konusunda yardım istediler. Ali de onların her birine birer ölçek buğday ile kırkar dirhem para verdi. Cariye payını alıp gittikten sonra diğeri Ali'ye şöyle dedi:

“Ey müminlerin emiri! Bana da bu kadına verdiğin kadar ihsanda buldun. Halbuki ben Arabım, o ise Arap olmayan bir köledir.” Bunun üzerine Hz. Ali:

“Ben Allah'ın kitabına baktım, içinde İsmail (as)'ın soyundan gelenlerin, İshak soyundan gelenlere üstün olduğuna dair hiç bir şey görmedim”⁸² diyerek insanlar arasındaki ayrıma iltifat etmemiştir.

Ömer de insanları sosyal statülerinden dolayı ayırt etmezdi. Peygamberin dayısı Sa'd b. Ebî Vakkas'ı Fars bölgesine ordu komutanı olarak atarken şu tavsiyede bulundu: *Ey Sa'd! Sakın Allah Resulü'nün dayısı ve sahabesidir diye söylenen sözler, seni aldatıp gururlandırmasın. Çünkü Allah ile hiç bir kimse arasında, ona itaat etmenin dışında bir bağlantı yoktur. İnsanların tamamı Allah'ın huzurunda eşittir. Allah, onların Rabbi'dir. Onlar da Onun kullarıdır. Fakat afiyette olmak hususunda birbirinden üstündürler. Onun yanındakini ise ancak itaatle elde edebilirler.*⁸³

Allah Resulü insanları müslüman olmaya zorlamamış, Arap müşriklerini zimmî statüsünde kabul ederek cizyeye tabi tutmuş, müslüman olanlardan ise bu vergiyi kaldırmıştı. Kendisinden sonra gelen dört halife aynı uygulamaya devam etti. Ancak Emeviler bu uygulamanın dışına çıkarak Arapların dışında müslüman olanları mevali kabul etmiş ve bunlardan cizye almaya devam etmişlerdir. Ömer b. Abdulaziz *ihida* ederek müslüman olanlardan alınan *cizyeyi* kaldırmıştır. Cizyenin kaldırılması ile vergilerin azaldıkların gören valiler bu verginin alınmasını istemek için mektup yazdıklarında *Ömer b. Abdülaziz: “Allah Hz. Muhammed'i İslam'a davet edici ola-*

81 Et-Temmavî, Hz. Ömer ve Modern Sistemler, 392.

82 Şakir, İslam Tarihi, II, 179.

83 İbn Kesîr, İslam Tarihi, VI, 61; İbnü'l-Esîr, İslam Tarihi, II, 413.

*rak gönderdi, vergi memuru olarak göndermedi*⁸⁴ diyerek bu vergiyi Müslüman olanlardan almayı yasaklayarak Allah Resulü ve Ömer dönemindeki uygulamaya döndü.

3.3. Ehli Kitapla İlişkiler

İslam devlet yönetiminde gayri müslimlere de son derece iyi davranılmıştır. Halife Ömer döneminde fethedilen topraklar için yeni bir uygulama yöntemi belirledi. Buna göre fethedilen araziler eski sahiplerinde bırakıldı. Ayrıca onlara taşıyamayacağı vergiler de konulmadı. O, Irak'ta alınan arazilerin tesbiti ve vergiler için Huzeyfe b. Yeman ve Osman b. Huneyf'i⁸⁵ görevlendirdi. Onlar görevlerini bitirip geldiklerinde Ömer: *Ümit ederim ki amili bulunduğunuz topraklara taşıyamayacağı yükü yüklememişsinizdir* dedi. Onlar da halkın taşıyamayacağı vergileri yüklemediklerini söylediler. Konuşmalardan sonra Hz. Ömer: *Bakınız! Araziyi işleyenlere, taşımakta zahmet çekecek miktarda vergi yüklemeyin. Ben eğer bir müddet daha halife olarak kalırsam, Irak halkının dullarını, benden sonra gelecek emire muhtaç olmayacak şekilde müreffeh bırakacağım*⁸⁶ dedi.

Ömer Medine'de gezerken kör ve yaşlı birine rastladığında kendisine şöyle sormuştu.

Sen ehli kitabın hangisindensin? Adam:

Yahudi'yim. Ömer:

Seni bu hale düşüren nedir? İhtiyar adam:

Beni bu hale getiren cizye ödemem, günlük ihtiyaçlarım ve ihtiyarlığımıdır.

Ömer, daha sonra bu ihtiyarın elinden tuttu, evine götürdü, ihtiyaçlarını karşılaması için bir şeyler verdi. Daha sonra beytülmale götürüp oradaki görevliye şöyle dedi:

Bu adamın başına gelenlere bak. Gençliğini bitirip, ihtiyarlığın verdiği güçsüzlükle onu bu hale getirirsek vallahi ona insaf etmemiş oluruz diyerek maaş bağlattı.⁸⁷

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir fikir taraftarları arasında uygulanır hale gelirse önem kazanır. Kültürleşmeyen bilgi unutulmaya mahkumdur. İslam Peygamberi ilkelerini önce kendisi hayatının her vechesine uygulayarak örneklik yapmıştır. Onun arkasından gelen sahabe Peygamberi uygulamalarıyla takip etmişlerdir. Böylece

84 Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, Ankara 1979, 70; Koyuncu, Ömer b. Abdülaziz, 66.

85 Osman, Dicle'nin batı kısımlarında, Huzeyfe de doğu kısımlarında amildi.

86 Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 75.

87 Et-Temmavî, Hz. Ömer ve Modern Sistemler, 95.

İslam müntesipleri arasında bir kültür oluşturmuştur. Buna da İslam kültür ve medeniyeti denmiştir. Kültürlere etki eden dinsel yaptırımlar yasal müeyyideler kadar tesirli olmuştur. Toplumsal olayları önlemede birtakım yaptırımlar vardır. Bunları:

1. *Yasal yaptırımlar.*
2. *Toplumsal yaptırımlar.*
3. *Dinsel yaptırımlar.*

Yasal yaptırımlar: Yasal yaptırımlar, siyasal yönetimlerle ilgilidir. Siyasal iktidarlar kanunları toplumsal ve evrensel ilkeleri göz önünde bulundurarak yapmalı, müeyyideyi de etkili bir biçimde koymalı ve takip etmelidir. Yasal boşluklar illegal örgütlenmelere neden olmaktadır. Çek-senet mafyası vb. örgütlenmeler buna örnek teşkil edebilir.

Toplumsal yaptırımlar: Toplumsal yaptırımların da yasal yaptırımlar kadar olayları önlemede etkili olduğu unutulmamalıdır. Toplumlar müesses nizama (modern devlete) geçmeden önceleri töre denilen yazılı olmayan kanunlarla yönetiliyorlardı. Törelere evrensel kurallara uyup uymadığı bir tartışma konusudur. Biz buna girecek değiliz. Ancak törelere, bireyleri suç işlemekten uzaklaştırdığı bir gerçektir. Türk kültürünün egemen olduğu küçük ve orta ölçekli yerleşim birimlerinde (kasabalarda) meydana gelen olaylarla, kozmopolit kentlerde işlenen olaylar oranlandığında kasabalarda işlenen olaylar daha azdır. Çünkü *bilinme, kınanma ve ayıplanma* bu insanları açık olarak suç işlemekten uzaklaştırmaktadır. Kozmopolit kentlere yerleşen bir çok birey kınanma ve ayıplanma korkusunu atarak içinde bulunan gerçek *benini* ortaya koymaktadır. O, artık orada giyimini değiştirmiş, farklı bir birey görünümünde, toplumun kişilik haklarına daha rahat müdahale edebilmektedir.

Her kozmopolit kentte bulunan bireyler aynı davranışı gösterecek diye bir kural da yoktur. Toplum kendi kültürel değerlerinden uzaklaşırsa aykırı davranışların olması doğal olacaktır. Çünkü Kur'an, "*Bir toplum kendilerinin özellikleri değiştirenceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez*"⁸⁸ diyerek konunun önemini belirtmektedir.

Dinsel yaptırımlar: Yasal ve toplumsal yaptırımlardan önce dinsel yaptırımlar gelmektedir. Çünkü din doğrudan bireyle ilgilidir. İyi bir dini eğitim alan bir insan önce kendisini terbiye eder. İyi bireylerden meydana gelen toplum huzurlu bir toplumdur. Orada çok fazla yasal ihlaller olmaz. Aslında bir toplumda bu üç yaptırım iyi kurulur ve bunlar arasında iyi bir insicam olursa sosyal patlamalar pek olmaz.

88 13 Ra'd, 11; 8 Enfal,53.

Bu üç yaptırımını şöyle bir örnekte değerlendirelim. Beyni ve gönlü dinsel terbiye ile dolu, toplumun yaptırıcılığı ve yasalara bağlı olarak sabahleyin arabasına binen bir sürücü, ilk planda kurallara uymanın bir vatandaşlık görevi olduğunu bilir. Bunu yapmaz ise ve yapacağı sürücü hatasından dolayı kendi malına veya başkasının malına zarar vereceğini düşünür ve hatası cana mal olacaksa, cana kıymanın haram olduğunu bilir ve buna göre kontrollü hareket eder. İkinci olarak trafik kurallarına uymayarak yapacağı yanlışlıktan dolayı çevresi ve toplum tarafından kınanacağını bildiğinden ötürü kendini kontrol altına alır ve kural dışı hareket etmez. Üçüncü yaptırım da yasal müeyyidelerdir. Eğer kuralsız hareket ederse bunun cezasız kalmayacağını düşünür ve trafik kurallarına uyar.

Sondan başa doğru olaya baktığımız zaman yasal yaptırımlar bilindiği ve tespit edildiği zaman etkin olur. Bilinmez ve görülmez ise yaptırım uygulanmaz. Her zaman aynı suçu işleyenlere aynı ceza verilemez. Diğer yandan toplumun ve çevresinin kınamasını düşünmeyen biri rahatlıkla hareket eder ve kuralsızlıkla kötü örnek olabilir. Fakat gerçekten kendini dinsel sorumlulukta hisseden bireye gelince o, mümkün olduğunca başkalarına zarar vermeyecek ve yasalara aykırı hareket etmeyecektir. Yaptığı bir yanlışlıktan dolayı kesinlikle karşılığını göreceğini bildiğinden kural dışı hareket etmeyecektir. Bu olayda dinsel yaptırımlar önce birey, sonra da toplum bazında çok önemli bir etkinliğe sahip olmaktadır. Çünkü toplumlar bireylerin birleşmesinden meydana gelmektedir. Bireyler düzelir ise toplum kendiliğinden düzelecek ve yasal yaptırımlara da fazla gerek kalmayacaktır.

Bir yasa üç boyutlu ele alındığında daha kalıcı olacaktır. Dinsel etki, sosyal *kınanma* ve yasal uygulamalar. Dinsel etkilerin yasal bir suç teşkil etmediği herkesçe bilinen bir gerçektir. Dinsel etkiler, kişi ile Allah arasında kurulan bir bağıdır. Çoğu olayın karşılığı ahirete bırakılmıştır. Ancak inanan insan, dünya ve ahiret mutluluğunu esas almaktadır. Dinsel inançlar beyinle (kalp) ilgilidir. Beyin diğer bir ifadeyle akıl, insan organizmasının hareketinin kumanda merkezidir. Organizma beynin kumandasına göre hareket eder. Tıpkı otomobili yönlendiren bir sürücü gibidir. Sürücü otomobilini nasıl kullanırsa araç ona göre hareket eder. O halde bireysel ve toplumsal olayların önlenmesinde insan beyni yani belleği (hafıza) iyi yönlendirilmelidir. Beyin (kalp) iyi ve güzel şeylerle doldurulursa orada kötülüğe yer kalmaz. Toplumsal hafızada böyledir. Bir ülkenin bireyleri bir milleti millet yapan değerler diye tanımlanan kültürel değerlerine sahip çıkarsa daha sağlam bir bünye oluşur. Böylece yenilikler eskinin güzel şeyleri üzerine kurulur.

Yukarıdaki sürücü örneğini üç yaptırım açısından tekrar ele alacak olursak; sürücü dinsel düşünceyi tam uygularsa, cana, mala kıymanın haram olduğunu bilir ve trafik kurallarına uyar. İkinci olarak trafik kurallarına uymadığı zaman toplum tarafından kınanır ve ayıplanır endişesiyle hakkına razı olur. Üçüncü olarak ise kurallara uymadığı zaman yasayı ihmal edeceğini

bilerek kişisel ve toplumsal zarara neden olacağını anlayacağından kuralları çiğneyemez. Konuya girerken tespit ettiğimiz olayları böyle üç boyuttan ele alarak değerlendirmek gerekir. Bir olaya tek bir noktadan bakarak çözüm aramak eksik olur kanısındayım.

Kişiyeye insan olma özelliğini kazandıran kültürel edinimlerdir. Akıl, sahip olduğu organizmanın motoru olduğu gibi, toplumsal hafızalar da mensubu bulunduğu toplumun şekillenmesinin en önemli yaptırım biçimleridir. Onun için dinin ve toplumsal değerlerin hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerekir.

Bir toplumun düşünsel ve toplumsal uygulamaları iyi bir yere yerleştirmeden yasal yaptırımlarla hem güvenliği sağlaması ve hem de ekonomik zorluğu yenmesi kolay değildir. Toplumların değişimleri kültürel değerleriyle örtüştüğü zaman daha kolay gelişme olur. Beyin, toplum ve uygulamalar ayrı telden çalarsa orada istenen uyum sağlanamaz. *Müslüman mahallesinde salyangoz satma* atasözümüz bu durumu iyi ifade etmektedir.

Müslüman toplumun ekonomik anlayışında İslam dininin ve özellikle onun Peygamberinin uygulamaları son derece önemlidir. Çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi yıllardır ülkemizin mücadele ettiği *ekonomik sıkıntı, toplumsal güvensizlik ve moral (ahlakî) değerlerin çöküşünün önlenmesi* için bireylere oto kontrol sağlayacak din terbiyesi her kademede ihmal edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- AFZALUR RAHMAN, *Siret Ansiklopedisi*, İnkılab Yayınları, I-VI, İstanbul 1996.
 AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1992.
 BELAZURİ, *Fütühu'l-Büldân*, Beyrut 1991.
 BUHARİ, Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Sahihu'l-Buhârî*, I-III, İstanbul 1981.
 CEZİRİ, Abdurrahman, *İslam Fıkhi*, Çağrı Yayınları, VI, İstanbul 1994.
 EBU DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî (ö. 275/888), *Sünen*, I-V, Çağ Yayınları, İstanbul 1981.
 EBU YUSUF, *Kitabu'l-Harac*, Çev: Ali Özek, İstanbul, 1973.
 ECER, A. Vehbi, İslam Tarihi Dersleri, Erciyes Üniversitesi yayınları No: 22, Kayseri, 1991.
 ET-TABERİ, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târihu't-Taberi*, I-VI, Beyrut 1988.
 HİZMETLİ, Sabri, "Tarihi rivayetlere göre Osman'ın öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVII, Ankara 1985.
 ET-TEMMAVÎ, Süleyman Muhammed, *Hz. Ömer el-Faruk ve Modern Sistemler (Mukayeseli Etüt)*, Müt: Muhammed Vesim Taylan (Farûkî), Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1993.
 EZ-ZEBİDÎ, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifî, Müt. Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I-XII, Ankara 1975.
 FAYDA, Mustafa, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989.

- FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayın No: 6, İstanbul 1989, 20.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *Hz. Muhammed'in Savaşları*, Çev: Salih Tuğ, İkinci Baskı 45, İstanbul, 1972.
- HEYET, "Hulafa-i Raşidin Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, I-II, İstanbul 1993.
- İBN HİŞAM, Muhammed Abdülmelik (218/833), *İslam Tarihi Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, Müt., Hasan Ege, Kahraman yayınları, I-IV, İstanbul 1994.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fida (774/1372), *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, I-XV, İstanbul 1994.
- İBN MACE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö. 275/888), *Sünenü İbn Mace*, I-II, İstanbul 1993.
- İBN SA'D, Ebu Abdillâh Muhammed (230/844), *Et-Tabakatü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut Trz.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, I-XII, İstanbul 1985.
- İMAM GAZALİ, *İhya-u Ulumiddin*, Tercüme eden: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, I-IV, İstanbul 1975.
- KETTANÎ, Muhammed Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, Müt. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, I-III, İstanbul 1990.
- KOYUNCU, Mevlüt, *II. Hz. Ömer (Ömer b. Abdülaziz)*, Boğaziçi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1996.
- KÖKSAL, M. Asım, *İslam Tarihi Medine Devri*, Şamil Yayınları, I-XI, İstanbul 1981.
- KUTUP, *Seyyit İslamda Sosyal Adalet*, Çevirenler: Yaşar Tunagür-M. Adnan Mansur, 4. Baskı, İstanbul 1971/94.
- MAVERDÎ, Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdadî, *El-Ahkâmu's-Sultâniyye ve el-Velâyetü'd-Dîniyye*, Mısır, h.1393/1973.
- MEVLÂNÂ ŞİBLÎ, *İslam Tarihi Sadru'l-İslam*, Müt. Ömer Rıza İstanbul, Amiri Matbaası, H. 1347/M.1928.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (261/875), *Sahih-i Müslim*, I-III, İstanbul 1981.
- AHMED B. HANBEL, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- NESAÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan b. Bahr (?-303/915), *Sünenü'n-Nesai*, I-IV, İstanbul 1981.
- ŞAKİR, Mahmud, *Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, Çev: Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, I-VIII, İstanbul 1993.
- ŞEMSÜDDİN AHMET Efendi, *Dört Büyük Halife*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976.
- HASAN İBRAHİM Hasan Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi, Mütercimler: Yiğit, İsmail-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, I-IX, İstanbul 1991.
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler-Abbâsiler*, Ankara 1979.
- YA'KUBÎ, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer Vehb ibn Vâdih, *Târihu'l-Ya'kubî*, I-II, Beyrut 1992.
- YENİÇERİ, Celâl, "Asr-ı Saadet'te Hz.Peygamber'in Şahsi Geçimi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.